

A REGÉNY LEHETŐSÉGEI

SUKOSD MIHALY

Ha a regényt az író, olvasó, mű hármasan tagolt kapcsolatrendszeré egyenértékű, nem kivételezett szerepű részének tekintjük, mai és holnapi lehetőségei csak viszonylatának többi tagjával együtt képzelhetők el.

REGÉNYOLVASÓ

Első ránézésre minden rendben van, rendben lévőknek látszik, benyomásaink és a statisztikák szerint is, a megszakítatlan kulturális hagyományú nyugati ipari társadalmakban, Kelet-Európa fiatal szocialista országaiban is. A regényírók regényt írnak, kéziratukból könyv lesz, könyvesboltokba, könyvtárakba kerül, olvasókra talál. A nemzetközi olvasósociológiák átszámításai szerint a közönség nem olvas kevesebb regényt, mint tegnap vagy tegnapelőtt. Illetve (a statisztika csak ezt derítheti fel) nem fogyaszt kevesebb regényt. Tudjuk azonban, a fogyasztás, a megjelenő könyvtermék megvásárlása, személyi tulajdonba vétele, nem jelont szükségképpen befogadást is, a termék credeti célja szerinti felhasználását, olykor még elolvasását sem. Csak egy-egy kisebb-nagyobb népességszázalék vélt vagy valóságos, jobb mintákhoz, őszintétlen beidegzésekhez igazodó kultúrszintjének egyensúlyban tartását, a kötelezőnek vélt tartozás törlesztését bizonyítja, az átlagosnál nevezetesebbé lett, intézményes publicitásban részesült, jó bírálatot kapott, televízióban szemléltetett, munkahelyi eszmecsere, társasági csevely témájává lett regény megvásárlását, kézbevétele, kemény átrágását az elszántabb, ásitás behajtását, elodázott majd végleges félretevését az őszintébb átlagolvasó részéről. Bizonyítja a társadalmi státust jelző könyvtár bővítését újabb kötettel, a könyvgerincen a neves szerzőt és címet hirdető betűk nemcsak a vendégnek bizonyítanak, a lakást is színesen, viszonylag olcsón tapétázzák, a lakás-, könyvespolc- és könyvtulajdonos személyiségtudatát is egyensúlyban tartják, lám, kultúrától távoli szakmája, napi robotja sem idegenítette el az irodalomtól, sőt, jövedelméből és szabad idejéből sokat áldoz rá, szerényen, tüntetően. Nemzetközi jelenség ez, főként a mindenkori új — elődtelen, első generációs — értelmiségnél, annak is műszaki-technokrata rétegeiben. Nyugaton ma a sok évtizedes kon-

venciót érvényesítő és megújító sznobizmusként, Keleten a kultúrán kívüli osztályok első és második nemzedékének az évszázados lemaraadását azonnal bepótolni vágyó, átélt és felvet: szerepeként tanulmányozható.

Ha a látszatok színes függőnye mögé nézünk, sivárabb, de őszintébb, illúziók oszlatására alkalmasabb a kép. Kik olvasnak ma regényt? (Nem regénypótlékot, a regény kellékeivel dolgozó alkalmazott irodalmat, hanem témánk és gondolatmenetünk regényműfaját.) Írók, kritikusok, irodalomtanárok, humán értelmiségiek; a szűkebb-tágabb szakma, a szomszédos művészeti ágak, a rokon tudományok művelői. Regényt olvasnak továbbá a nők, főként a nőnek tetemes szabad időt engedélyező, mert a nőt sem önmegvalósító foglalkozásra, sem kenyérkereső munkára nem készítet, feleségi és anyai szerepében konzerváló, háztartást, gyermeknevelést, unatkozást, szenvedést és a regényolvasásban a megvalósíthatatlan, de elképzelt, átélt többlet pótélményét biztosító társadalmakban. Regényt olvas a diákság, a társadalomtudományi szakmát választott egyetemi hallgatóság, az irodalom körül mindenkor iebzselő, csalódott, de még reménykedő, becsvágyó, bizonytalan státusú peremnépesség. Ha szépítés nélküli mérjük fel az irodalom hatásközegét, látnunk kell, hogy a felnőtt emberiségnek a munkamegosztás szerkezetében végleges helyét megtalált nagy többsége ma mind kevésbé olvas regényt. Szükségleteit, amelyeket tegnap még a regény fedezett, kevesebb időráfordítással, egyezményesebb haszonnal rövid és egyértelmű műfajok adagolják: hírehségét a napilapok eseményinformációja elégíti ki, tágabb tájékozódási igényét a történelmi lektűr, életrajz, memoár, érzelmi pótélményét a lélektani giccs, megvalósíthatatlan cselekvésvágyát és homályos veszélytudatát a krimi biztosítja, elmulasztott érzéki örömeit a szex-műfajok kárpótolják, kíváncsiságát önmaga utókorára, leszármazottai jövőjére a *science fiction* csillapítja. Ne is soroljuk, az olvasást, a nyomtatott szöveg befogadását igénylő kommunikatív kapcsolaton túl a lehetséges közönség hány százalékát hódítja el a regénytől a vizuális élményű, időt és elmélyülést megtakarító hírélvezet és élményszerzés, a film, a televízió, a színes televízió.

Ne legyenek illúzióink: századunk végéhez közeledve a regény elveszítette a tágas és egyetemes közönséget, amelyet legnagyobb korszakában, a XIX. században egy országnyi, földrésznyi lakosságból meghódított. Az iparosodás és városiasodás életmódjának, a technikai civilizációnak azon a szintjén, amelyre a mai emberiség (legalábbis az egyharmada, eljutott, a regényolvasás a szabad idő eltöltésének homályos funkciójú, inkább célszerűtlen, mint hasznos lehetőségének látszik, ezért visszaszorult, maradék hadállásait védi. Eredeti rendeltetéséből, a hírtovábbításból és élményközvetítésből, a személyes tapasztalat helyettesítéséből művi, tolmácsolt tapasztalattal, fűrgébb és gátlástalanabb műfajok szorítják kifelé, bizonytalan határhelyzetbe.

REGÉNYÍRÓ

Ha ez így igaz, miért létezik, s mert létezik, mire való, mire képes a regényíró?

Mai státusa eleve lefokozottat, szánandóan magányost, célszerűtlent sejtet. Mérjük a reneszánsz és a barokk királyi vagy főúri mecénáskegytről függő, de szabatos rangot, hatalmat, befolyást, ismertséget birtokló udvari írójához, a XVIII. század filozófust, politikust, újságíró, tv-riportert egyesítő mindentudójához, a klasszikus realizmus egyetemesen ismert, olvasott és becsült, dolgozószobájából hintón felolvasó körútra és bankszámlát rendezni induló írófejedelméhez, a mai regényszerző emberparánnyá zsugorított magányszerep és intézménypótlék.

Emlegetjük — példátlan szerencsét sejtetve — az írói munka elenyészően csekély technikai feltételeit. Korunkban, amikor a bármilyen emberi alkotás együttes munkát, *team-workot*, szervezett csoporttevékenységet követel, szellemi irányítóval, ötletadókkal, kivitelezőkkel, segédmunkás-hálózattal a technikai feladatokra, matematikai számításapparátussal a statisztikai hitelesítésre, amikor a hagyományos művészi ágak közül a festészet és a szobrászat kevertebb anyaggal, bonyolultabb és igényesebb eljárással dolgozik, mint valaha: az író magántermelő maradt, háziiparos, akinek évszázados eszközpárosából a papír mellől legfeljebb a tollat szorította ki az írógép, legújabb, közbülső munkaeszközként a magnetofon.

Ez a látszatra irigylendő állapot semmivé foszlik, ha a regényíró kedvezően igénytelen munkafeltételeit nem is munkája céljával, funkciójával, először csak a munkálkodó személyiség rendeltetésével szembevitjük. Mi az író ma, mi lehet? Tudós, filozófus, ideológus, kollektív eszmegyáros, potenciális nemzetirányító? Régi korok visszénye, ma nevetséges ábránd, csalóka kísértés, nemcsak a szerencsés hagyomány nyugati országokban, nálunk is, Kelet-Európában, az egyetemes fejlődésből kiesett, a történelem örökös világhelyzeteiben szorongó, bölcséletet, tudományt, lélektant, pedagógiát késve és azonnal befogadni akaró kis-országokban, ahol egy vidékies és félelmes államigazgatási bürokrácia ellenében az egyszemélyes szépírónak egyetemek és intézmények helyett kellett ágálnia, elemeznie, jövendölnie, Illyés szavával a vízügyi igazgatóság tisztjét is ellátnia. Váteszi szerepe ott is véget ért, ahol jogosultsága lehetett, maradt a regényíró mindenkori törekvése: regényeit azért írja, hogy szerinte fontosat, kifejezni, továbbítani, befogadni és megőrizni érdemeset rögzítsen ön maga élményeinek és kora jelenségeinek együtteséből.

De ki dönti el, a regényíró személyes élménye fontos-e, korát érvényesen kifejező-e? Életfogytiglani vita, hiába, hogy az utókor többnyire biztosan ítél, hogy már a kortársi vélekedések összege is erős valószínűséget jelez, a regényírók nem okulnak, csökönnyösen dolgoznak, sokan, sokat. Hányan vannak, országonként, világszerte? Hivatásos regényírók, akik életük során folyamatosan írják és jelentetik meg műveiket, tehát írásból élnek, napi munkavégzésre darabolt létezésüket regények megszövegezésére fordítják, életük célját a re-

gényalkotásban látják? Kérdésünk nem a statisztikát célozza, csak a számok nélkül is nyilvánvaló arányt. A hivatásos regényírók töredéke kerül a világirodalom, kisebbsége a nemzeti irodalom élvonalába, lesz útjelző, példa, kötelező olvasmány, kritikusi hivatkozás, irodalomtudományi monográfiához. Többsége elfakul, elfelejtődik, holott regényeik nem maradnak kéziratban, nem a külvilág eltagadásának áldozatai, ellenkezőleg, sokezeres példányszámban kinyomtatásra és forgalomba kerülnek, tiszteletdíjat és kritikai méltatást eredményeznek, olvasókra találnak, mégis megjegyzésre érdemtelennek, mulandónak bizonyulnak. Gondoljunk a regényírók e mindenkor többségben lévő, de korunk szigorú elkülönítési folyamatában kiszámíthatóbb sorsú tömegére, a száz és ezer regényíró halálig reménykedő-reménytelen lelkiállapotára, a folyamatos önáltatásra, miszerint fontos és hasznos, amit csinál, a múlt hónapban is hány olvasólevelet kapott, kiadója megemelt tiszteletdíjat fizetett, több példányt rendelt, mint előző művéből, egyébként is ő, a regényíró még él, ír, fejlődik, következő regényében okul az eddigié — joggal-jogtalanul emlegetett — mulasztásaiból, felülmúlja önmagát, rendkívüliül áll elő. Erre gondoljunk, a haszontalanság, feleslegesség belátásának őszinte perceire és az önbecsapás éveire, az illemből elfogadott, belülről visszautasított bírálatokra, a szorongás, sértettség, nekibuzdulás, hepciáskodó kompenzálás tankönyvbe illő torzulásaira és önkibúvóira. Így megy ez életfogytiglan, akkor a feleslegesség bizonyítása következik, a biológiai elmúlást az irodalmi halál követi, vagyis a feledés, a regény kikopik az olvasók kezéből, a szakma elejti, a kritikusok hosszabb felsorolásából is kimarad, s az egyszeri regényíróból nyolcadsornyi, poros gerincű könyvrészleg marad a nemzeti könyvtárban, tíz sor a nemzeti lexikonban.

A közepes regényíró sorsa mindig kegyetlen volt, ma még kíméletlenebb. De a nagy regényíró, kiről már életében sejteni lehet, hogy a bevett értékrend szerint maradandóságra esélyes, kinek rangját maga is tudja, a szakmai ellenőrök is jelzik, e nagy regényíró mit felelhet a század utolsó harmadának kihívásaira?

Magányos lény, egyszemélyes munkás. Íróasztalánál ülve, emlékei és könyvtára fedezékében a regényíró inkább a XIX. század spekulatív filozófusára emlékeztet, mint napjaink szakmai ágakon és módszereken osztozó, egyezményes emberi és gépi számítást élvező társadalomtudósára. A regény egy individuális tudat felvevőkészségének, általánosítási szintjének, s egy fejleszthetetlen munkafolyamat manufakturális részleteinek egységéből születik ma is, születik — ha fennmarad — a jövőben is.

Hogyan dolgozik a regényíró? Érzékszerveit naponta ingerek sokasága éri, agya ezekből fogadja be, értelmezi, raktározza, selejtezti az emlékképeket. Tevékenysége részint minden ember észleletrögzítési tevékenységével azonos, részint munkájának rendelődik alá, így alkalmasint tágabb és tagoltabb szerkezetű. A regényírás folyamatának legalsó szintje a köznapi tudat élményőrzésével és élménykioltásával egyezik, a naponta, óránként érzékelt jelenségek kisebb részét a regényíró is absztrahálja, absztrahálásával megőrzi, nagyobb részét

kiselejtezi, elfeledi, a kapott élmény egyszeri szintjén semmit sem őriz meg. A folyamat egyszerű példával szemléltethető, képzeljünk el egy mintaházaspárt, esküvőjük napján megfogadják, hogy egymásba érő életük zálogaként minden este aprólékosan elmesélik egymásnak, melyikükkel mi történt aznap. Szerelmes próbájuk azonban csakhamar csődöt mond, az emlékezet mulaszt, mert a legmakacsabb akarat ellenére már egynapi egységben is felejtí az őrzésre érdemtelen, a házások azon kapják magukat, hogy szándéktalanul elhagynak észleleteket, képeket, eseményeket, gondolatokat napi élményeik csak formalizáltan egyenértékű, végtelen sorából. Az egymásért élés jelképe előbb a zavar, majd a gyanú, bizalmatlanság — ki mit, miért, minek az érdekében felejtett el — ürügye lesz.

Ugyanígy a regényirodalomban. Képzeljünk házaspárunk helyébe egy aszketikus életű, létezését művének alárendelő író, kinek törekvése, hogy minden vele történőt regénnyé avat, így teremtve meg a valóság — legalábbis vele kapcsolatos, általa felfogható — teljességét. Elhatározása szerint minden este nekiül írásban rögzíteni azt, ami az nap folyamán vele, körülötte történt, amit a világból észrevett. Módszere már legelső alkalommal hiányosan vizsgál, regényírónk észreveszi, hogy napjának némely élménytöredékeit elfelejtette, aztán rájön, képtelen elég korai órában kezdeni észleletei lejegyzését, nem futja idejéből, végül tudatosítja, hogy szándékát csak egy testére szerelt, napi jövés-menésében szüntelenül kísérő, hiánytalanul működő magnetofon automatikus rögzítőkésztségével tudná kivitelezni. Példája csak eltökélt szélsőségben mulatságos, ha a példa mélyére gondolunk, a tőlem, a regényíró személyétől független, de személyemben felvett, összpontosított, megjegyzett valóság tettenérésének az újkor regényíróit folytonosan kísérő módszerét kapjuk. Zola ciklusától az *Ulyssset* megtervező Joyce-ig mi mást akart a regényíró, mint a teljességet, a mindnyájunkat, engem, téged, a regényírót, az emberiséget beborító és összekapcsoló események totális szövevényét rögzíteni. Zola tárgyi-természeti konkrétságot, hitelesen utánozó leírást és megszólalást tervezett, Joyce összevont egységet térről és időről, stilizált mintát viselkedésről és beszédéről, de mindkettőjük tudata a regényíró totális felvevőkésztségét célozta meg. Célzatához képest eredménytelenül, egy távlatos kudarc regénybizonyítékait hagyva hátra.

Nagy tanulságul a mai regényírónak. Aki menthetetlenül veszít, vagyis tervénél, céljánál kevesebbet ér el, ha azzal áztatja magát, hogy regényének egyedüli forrását, személyes élményanyagát a külső valóság szubjektivitástól érintetlen, tárgyilagos mintájává képes átstilizálni. Bármiként törekszik is a regényíró ingereinek, észleleteinek, élményképeinek befolyásolatlan egybeillesztésére, maga a kiválasztási folyamat, hogy regényében mit őriz meg, mit felejt el, mit emel ki, mit említ mellékesen, élményeit miként rangsorolja önmaga és kora uralkodó vagy kivételes, de szükségképpen minősített pszichikai, morális, ideológiai nézetei szerint: a szubjektumával átélte valóság értékelésétől szabad, retusálatlan ábrázolását lehetetlenné teszi.

A mai regényíró, ha lehetőségeit szigorúan számítjuk, úgy látszik, kettős csapdába szorult. Ha önmagára, személyes vagy potenciális

életrajzára méretezi a regényt, alig kerülheti el a korábbi minták utánzását, utánzásában az esetleges, mulandó egyszerűséget. A kialakult regényszabványok követését, események történeté építésének, leírásának, megszólalásnak, elmélkedésnek bővíthető, keverhető, cserélhető, de meghaladhatatlan, a személyes létezés végességének eleve kiszolgáltatott változatait. A mai regény információközvetítése a valóság még nem ismert, felfedezetlen rétegeiről, egy-egy kivételes író-lehetőség teljesítménye szépítheti, de nem módosítja a képet. Ha viszont a regényíró eltekint a nyers vagy stilizált önéletrajziságtól, ha anyagát, közlését és előadását személytelenre fordítva a körötte megváltozott világ kihívásaira kihívással felel és a regény kifejezésformájában a személyes tudat tapasztalatainál többet kíván rögzíteni, elmarad, visszaszorul a korszerű embertudományok fölényesebb lehetőségei mögött. Közlése vagy nem regény, hanem tanulmány, napló, filozófiai jegyzet, riportázs, ha viszont regény, írója személyiségképletének, intelligenciaszintjének, életútja tapasztalatainak, előítéleteinek és elvárásainak esendően szubjektív jegyeivel valósul meg.

A regényíró tevékenysége tehát, akár hagyományosan naturalista, akár kísérletezőn absztrakt törekvéseiben tekintjük: a valóság egzakt és formalizált utánzására képtelen, kikerülhetetlenül szubjektív stilizálás. Fájlaljuk, rühelljük, de ezt kell észben tartanunk, ha a regény érvényes lehetőségeit kutatjuk.

Közben, hogy jövője még bizonytalanabb legyen, a műfaj funkcionálisan is megoszlott, célszerű ágazatokra szakadt. Ha regényt mondunk, már ma is legalább két műfajszíntet képzelünk magunk elé.

REGÉNYJÖVŐ I. ALKALMAZÁS

Ha a közönség fogyasztása felől nézzük, a regény irodalom alatti, de rangtalanságát közönyös fölényel elviselő vetélytársává lett a krimi, a sci-fi, a porno, a történelmi, életrajzi, lélektani lektúr. E sokféle pseudo-regény nemcsak mennyiségileg hódít, nemcsak az információközlés és élményadás funkcióit veszi át a regénytől, de a műfaji vívmányokat is elorozza, hogy diadalmasan kommercializálhassa. A határ regény és regénypótlék között kiadástechnikailag elmosódott, egy-azon óriáscég zsebkönyvsorozata dobja piacra nyolcvanezer példányban Faulkner és nyolcszázezerben a nevesincs sexírót, legfeljebb más színnyomást alkalmaz a borítóra. A műfaji különbségek egyre nehezebben bizonyíthatók, a pseudo-regény a mai regényformák rangos elemeit sajátította el és szabványosította. Az önterületét korán kialakító és függetlenségére büszke detektívregény mai örököse, a krimi többé nem éri be, hogy rejtvényfejtése logikai levezetéséhez minimális irodalmi kellékeket használjon, már Hemingwaytól kölcsönözte az eseményelhallgatás és a párbeszédkattogás technikáját. Mai tucat-szerzők oly gátlástalanul alkalmazzák mindazt, ami a regényből technikailag alkalmazható, hogy a regényíró kénytelen vállalni a csereforgalmat, Dürrenmatt-tól Robbe-Grillet-ig a krimiszerzők csenéseinek

bravúros-ironikus-önironikus ellenpéldáit szolgáltatva: amazok a regény sematizált elemeit állítják a bűnügyi rejtvényfejtés irodalmon kívüli szolgálatába, a regényírók a krimi álcájában, a krimi persziflázsaként a regény lehetséges kifejezőmódjával kísérleteznek.

Pult alatti zugtermékből, a szexuális pótkielégülés eszközéből a porno-regény azóta lett az alkalmazott irodalom külön ágává, mióta az újra felfedezett Sade márkiban büszkén vállalható őst talált. Az alkalmazott regény körüli manipuláció itt a legügyesebb és a legijesztőbb, maga Sade nemcsak a sex-műfajokra épült kiadók, de a legrangosabb tömegsorozatok tömegterméke, okosan megrövidítve, végtelen és módosulatlan közlésvariációit célszerűen tömörítve, unalmasan közömbösítő elmélkedéseit, bölcséleti betétjeit elhagyva. Ami Sade-ből maradt, a páros, négyes, tömeges, sokfelé ferdült, sokféle változatú nemi élet hidegen szakszerű leírása, az utódok gyakorlatában ingerlőbben hiánytalan, mint a mester naiv-nehézkés regényírásában.

Napjaink alkalmazott regényirodalmának legfiatalabb hajtása, a tudományos-fantasztikus regény eszményein szemlélteti keletkezése szükségletét, megvalósulása buktatóit. Bűnözésnek és bűnüldözésnek, a nemi élet technikájának, szerepeinek, viselkedési mintáinak évezredek történelme és változatos irodalmi hagyománya volt, ezért tömegesíthető regényszabványai is lehettek. A tudomány és technika mostani fejlődése, a totális fegyverek néma fenyegetése közbeni ürhódítás, a jövő minden korábbinál kíváncsibb faggatása viszont két évtizedes élmény, gyér és használhatatlan irodalmi előzményekkel. Ezért, hogy a krimi és a pornográfia megteremtette önmaga remekait, a *science fiction* azonban műfaján belül is közepes műveket alkotott csupán, szaktudományos, filozófiai, politikai közlést irodalmi közhelyek kullisszái között keltette életre. A pseudo-regény — még inkább, mint a regény — személyiségfigurákkal kell dolgozzék, jellemről, viselkedésről a XXI. században vagy bolygóközi állapotban viszont semmit sem tudhat a regényíró, a *science fiction* így a hagyományos regény szokványos jellemábrázolásával vegyíti fizikai, csillagászati, bölcséleti információit. A műfaj hatástalan keverék, tudománynak és futurologiának híg, regénynek lapos.

Krimi, porno, sci-fi: az alkalmazott prózairodalom alaptípusai ma, a regény esélyes vetélytársai a jövőben. Becsületes, nyílt szándékú vetélytársak: a regény témáit és közönségét kívánják elhódítani, de nem a regény első struktúráját utánozva, csak tömegesíthető elemeit elsajátítva. Gyakorlati célzatú művek, szabatos funkciójuk a művi úton biztosított élménypótlék. A mai regény alattomosabban hódító ellenlábasa a giccsgregény, lektúrregény. Sok okból: a regénnyel egyenértékű kíván lenni, ezért nemcsak a műfaj szabványosítható technikai elemeit kölcsönzi ki, magát a műfajt hígítja, lazítja, sematizálja, közben a magas irodalom képzetét kelti. Nem oktalanul, a határok olykor egyazon regényíró életművén belül is nehezen húzhatók meg. Alamuszi képlékenységben a lektúr fenyegeti leghatásosabban a regény jövőjét, a közönség sznobisztikus és érzéketlen rétegeit egyként elvonja, alaktalanítja a műfajt, összekuszálja fejlődésének, módosulásának amúgy is bizonytalan ábráját. Halhatatlan giccset írni

a *Kaméliás hölgytől az Elűjta a szélen* át napjainkig nagy csábítás a regényíróknak, visszhangja zajos, anyagi sikere tetemes, megítélése a mindig bizonytalan utókorra tartozik, hadd döntse el, azonos képességű kortársak közül melyik írt emlékezetes giccsot, melyik maradó regényt. A giccsregény amúgy is megvesztegetően hasonlít az irigyelt és lenézett mintára, olykor többnek, teljesebbnek is látszik, tágasabb az információja, arányosabb az építkezése, elevenebben kanyarog vagy rejtélyesebben szakadozik a meséje, meghitten ismerős vagy meglepően ismeretlen a figuraállománya, van hagyományos giccs és modern giccs, az egyik a realista, a másik az avantgardista regény vetélytársa, hódításuk veszélye éppen a gyanús hasonlóság. Ha időnk és gondolatmenetünk engedné, bármely nevezetes giccsregény szétbontásával bizonyíthatnánk a műfaj egyedül biztos ismérvét: konvencionalitását. A giccs ügyel, hogy csak bevált, már felavatott kifejezésformát használjon, rutinosan farag le minden érdes szögletet, alkalmazott regényvolta összes elemeiben simításra, kerekítésre törekszik, hibátlan látszatvilágából egyedül a mai regány legfontosabb, közlésen és formán túli, közlést és formát irányító ismérve hiányzik: a felfedezni akaró, bizonytalan végeredményű, de tudatos módszerű keresés.

Az alkalmazott irodalom változatainak nyilvánvaló hódításai mellett mi maradt a regénynek? Mit szegezhet szembe az irodalmon túli, vizuális közlésformáknak, műfaja fattyútestvéreinek és önmaga folytathatatlan múltjának háromszoros jelenlétével?

REGÉNYJÖVŐ II. KERESÉS

Ha a ma használatos regényváltozatok tárgyát, témalehetőségeit, külső-belső eseményanyagát és eseményválogatását elvileg kimerítettnek, fokozhatatlannak tekintjük, ha a regényvilág megszólalására a harmadik személyű előadás egy képtelen, mert esetleges rendezőelv önkényes megvalósítását, az első személyű monológ viszont a regényíró izolált tudatának és tapasztalatának nyílt vagy álcázott bevallását jelenti, ha tehát a regény elemei önmagukban is, regényvilággá szerveült egységükben is a műfaj stilizáltságát, a valóság kényszerűen metaforikus tükrözését bizonyítják, ha regényt írni nem tudok más-ként, mint az engem ért benyomások nyersen közvetlen visszaadásával vagy elvonatkoztató átszerkesztésével, akkor a regény jövője nem a személyesítő általánosítás eltagadása, hanem egy másfajta, mélyebb és tágabb dimenziójú stilizáltság átgondolása és megtervezése lehet.

A regény ma már nem ábrázolhat egyszeri tárgyat, történet, alakot, térben-időben-atmoszférában közvetlenül rögzített eseményhalmazt (ha ilyesmivel foglalkozik, feleslegességét bizonyítja), csak ugyanezek együttesét általánosító viszonylatokban. Ember és ember, ember és tárgy, ember és a rajta kívüli világ viszonylata minden idők regényének jelentéshordozó szerepe és érzékl képe volt. Ha azonban a regény szerepét és funkcióját őrizni akarja, e viszonylatok eddigi változatait felülmúlni, végességüket nyitottra cserélni, érvényességüket

kitágítani, a regényt teremtő szubjektív tudat bővítkezési lehetőségeit megtalálni kényszerül. Ha önlefközés nélkül a regény már nem írhat le emberi arcot, ruhafodrot, házat, fát, szerelmet, gyűlöletet úgy, ahogy eddig tette, akkor meg kell tervezze a szerves és szervetlen anyagok, érzések, gondolatok leírásának érvényesebb szerkezetét.

Gyönyörű elmefuttatás, elvontan elgondolni könnyű, gyakorlatilag kivitelezni nehezebb. Születhetik-e még regény egy falu életmódjáról, hű férj és hűtlen feleség, ledér férj és monogám feleség kapcsolatáról, üzem, hivatal, egyetem, börtön emberállományáról és emberközi kapcsolatairól, bármiről, ami érzékelhető, általánosítható, néhány mondatos tartalmi színopszisban összegezhető? Akadémikus kérdés, naturalista és avantgardista esztétikák kedvelt fejtörője, elvileg megválaszolhatatlan. Nem születhetik érvényes — múlt és jelen eredményeit meghaladó, jelen és jövő igényeit kielégítő — regény, ha a tárgyi elemek és kapcsolatok csak önmagukat vagy önmaguk egységét jelentik. Születhetik, ha a regény megkeresi vagy megtalálja azt a kerettörténetet, amely a tárgyi anyag tágas és szabályozott, egyszerre konkrét és általánosított jelentéstartalmát képes hordozni.

Az ilyen regény közlése és kifejezése alkalmasint egyetemes. Ország, város, intézmény, embercsoport, személyiség általános jellegzetességeire épít. Arra, ami a létezésben, megjelenésben, viselkedésben, megszólalásban közös, mennyiségileg gyakran, minőségileg tehát modellizálhatóan ismétlődik, típusokat, sztereotípiákat teremt. Ha e modellizált viselkedés és kapcsolat hiteles, érzékelhető és érzékletes benyomást keltő jelenségekre épül, a regény megtalálhatja azokat az élethelyzeteket, egy kitervelt regénytörténet gócait, fordulatait, amelyeknek egységéből a kor tudásszintjével, hangulati igényével, gondolati elvárásaival egyenértékű szereplőket és eseményeket képes alkotni.

A regény tehát magánlény és közintézmény, konkrét jelenség, általánosított állapot, elvont érzés és gondolat hordozója egyaránt lehet, ezernyi másé is, ha írójának hiteles (céljait megbízhatóan fedező) az anyaga és illúziótlannul átgondolt a módszere. Hipotetikus regényünk tárgyában, élményközvetítésében, építkezésében, hangjában ott haladna meg a naturalista-realista hagyományt is, az absztraháló mai kísérleteket is, hogy nem szégyenli, mesterkelt megoldásokkal ezért nem küszöböli ki a személyes elbeszélő jelenlétét. A regényvilág újbóli összefogása a személyes tudatban azonban éppen nem a hajdani regényíró mindenhatóságára emlékeztet, ellenkezőleg, a műfaj jövőjének egyik lehetősége, hogy a regényíró képes-e önmaga változó státusát, rangjának nehezen kiküzdött, az alkalmazott irodalom és a társadalomtudomány támadásai közötti ironikus függetlenségét, személyes tudatának korlátozott értékét a regényben érvényesíteni, viszonylagos tudását kérdéssel, kereséssel átfogóvá bővíteni. A személyes tudat kényszerű vállalása és kitágítási törekvése megszabadítja a regényt a nézőpont, a megszólalás ma annyit és meddón vitatott dilemmáitól, a regényíró első, harmadik, sőt — a magyarul nagyon szokatlan, eleve modorosnak tetsző — második személyben is beszél-tetheti teremtményeit, bennük önmagát. Bizonyosat, véglegeset nem

tud, nem tudhat, szerepe a kérdező, vizsgálódó, szüksége, de lehetősége is, hogy helyzeteit, jelenségeit a regényanyag és regénytörténet adott terén és idején túlra terjessze ki, ellenőrizze a múlt felől, érvényesítse a jövőre, figuráinak egyedi tapasztalatát egy általánosított tapasztalat keresésére fordítsa.

Ne irigyeljük, de ne is szánjuk a holnapi regényíró. Szerepe és státusa elbizonytalanodott ugyan, de feladata viszonylatosan nehezült meg, csak egyidejűségünk állapotából szorongató, ezért kíméletlen elhatárolásokat igénylő. A regényíró lehetősége ma sem kevés, rendelkezésére áll személyes tapasztalata, tapasztalatainak absztrahálható történelmi múltja, műfajának és önmagának meghatározást követelő, ezért felszabadító közeljövője. Személyét, tudását, tudatlanságát — mondjuk még egyszer — nem ültetheti mindenhatóként a regénybe, láthatatlanul jelenlévő, objektív kamerának, mindent bevilágító varázsszemnek sem álcázhatja magát, ezek a modern regény közlésnehézségeinek trükkjei, változataikat ismerjük, elég volt belőlük, a regény jövőjét nem könnyítik meg. A regényvilág központi tudata, a regénytörténet szervezője, akár a regény valamely figurájába költözik, hősként vagy rezonőrként, akár a regény alakító, kísérő, kommentáló első személyként hallatja szavát: végleteket kerüljön el, hiteles arányt alakítson ki áltejesség és szegényes szubjektivitás között, töprengő, tudni akaró, tudásra érdemes, tudástól megfosztott, leavatott és kismizmizett személyiséget telepítsen a regénybe, aki végig gondolja, gondolatai nyomán végigjárja a regény tájait, jelenségrészelt, él és értelmez, beleoldja magát a regény anyagába és távolságot tart, átéli és széljegyzeteli a regény viszonylatait, hőse, hordozója, foglya és bírója a neki adott, általa megvalósult történetnek, benne is él, felette is áll, helyzetének megsokszorozásával teremti meg a kikerülhetetlenül szubjektív átélés és az egyetemesre törekvő véleményezés arányát.

A regény nem technikai újításokkal, de lényegi struktúrájának újraértelmezésével, történetmondó, magánvallomásos, krónikási, szociológiai céljainak átgondolásával és belátó egyeztetésével lehet azzá, ami jövőjének feltétele, amivel íróit, bírálóit, közönségét kielégítheti: mai és holnapi kihívásokkal szemben rangot őrző, szerepet biztosító formája a művészetnek.